

ЕКОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ САНАТОРНО-КУРОРТНИХ ЗОН ГУСЯТИНСЬКО-САТАНІВСЬКОГО РЕКРЕАЦІЙНОГО РАЙОНУ

У статті розглянуті екологічні детермінанти розвитку курортних територій та деякі методичні підходи до визначення суті та компонентів територіально-рекреаційних систем лікувального типу, а також функціонального зонування території рекреаційного району на основі наявних природних, соціально-економічних та історико-культурних рекреаційно-туристичних ресурсів. У статті запропоновано та обґрунтовано наступне функціональне зонування рекреаційного району: 1) зона оздоровчо-лікувальної рекреації; 2) зона оздоровчо-відпочинкової рекреації; 3) зона відпочинкової рекреації.

The article deals with the environmental aspects of the development of resort areas and some methodological approaches near determining of essence and components of the territorial and recreation systems of curative type, and functional zoning of recreation district on the basis of present natural, social and economic and historical and cultural resources are examined. In the article the next functional zoning of recreational district is offered and reasonable: 1) zone of health and curative recreation; 2) zones of recreation of health rest; 3) zones of recreation of rest.

Ключові слова: санаторно-курортна зона, екологія, територіально-рекреаційна система; рекреаційний район; функціональне зонування; рекреаційне навантаження.

Keywords: sanatorium and resort zone, ecology, territorial recreation systems; recreation region, functional zoning; recreational load.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Вплив туристично-рекреаційних закладів (санаторії, готелі, центри відпочинку, кемпінги, профілакторії, будинки відпочинку, ресторани та ін.) на навколишнє природне середовище часто є негативним. За оцінками міжнародних експертів, частка туризму у деградації довкілля становить 5–7% [10, с. 60].

Враховуючи несприятливу екологічну ситуацію в Україні, санаторно-курортне лікування сьогодні стає популярним способом відпочинку і відновлення здоров'я, а території, де розташовані ці заклади, – місцями інтенсивного рекреаційного використання. Відповідно, зі зростанням обсягів надання санаторно-курортних послуг, розширенням рекреаційної інфраструктури, екологічний стан територій, що спеціалізуються на лікувально-оздоровчому туризмі в зв'язку з їх рекреаційним використанням може досягти небезпечної позначки. Хоча сприятливий екологічний стан курортних destinations є одним із найважливіших чинників розвитку туризму. Тому, актуальними на сьогодні є наукові дослідження, що стосуються вивчення екологічних аспектів формування та сталості розвитку санаторно-курортних зон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанню дослідження впливу екологічних факторів на розвиток санаторно-курортних комплексів та туристично-рекреаційних destinations приділено багато уваги у працях Н. Мироненка, О. Твердохлебова, В. Іванука, Я. Коробейникової, Н. Грабчак та ін. Однак стан вивчення таких систем ще недостатній. Особливо це стосується систем лікувального типу.

Метою даного дослідження є визначення впливу екологічних факторів на функціонування та розвиток санаторно-курортних зон та їх територіально-функціональне зонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попри безперечний позитивний ефект для регіональної економіки, особливо у контексті проведення реформ з децентралізації, інтенсивний розвиток рекреаційного господарства несе зі собою низку загроз. Екологічні аспекти розвитку санаторно-курортних destinations важливо розглядати на територіях, де туризм розвивається швидкими темпами та є відповідні лікувально-оздоровчі ресурси (бальнеологічні, спелеологічні, кліматичні та ін.).

Екологічні умови туристично-рекреаційних територій впливають на структуру туризму, оскільки саме ця галузь господарства найбільше залежить від стану навколишнього природного середовища. До основних негативних аспектів впливу туризму на довкілля відносять – зміни первинних ландшафтів, забруднення поверхневих та підземних вод, забруднення атмосферного повітря, впливи на довкілля твердих побутових відходів та ін. [4, с. 92].

До деградації та виснаження природних ландшафтів, їх докорінної зміни часто призводить будівництво доріг, тунелів, житлової інфраструктури (засобів розміщення). Вирубання лісів на значних площах при формуванні туристичної інфраструктури сьогодні стає гострою екологічною проблемою не тільки для Карпатського регіону, а й для решти територій, що мають рекреаційне призначення. Так, туристичний комплекс «Буковель» постійно розширюється, займаючи нині близько 822 га земель з загальною довжиною гірськолижних трас біля 53 км [2]. А курортний

комплекс смт Сатанів зможе похвалитися лижними трасами близько півтора кілометра Ці землі вилучені із загальної площі земель традиційного природокористування .

Функціонування санаторно-курортних комплексів потребує значної кількості енергії та водних ресурсів. В результаті діяльності об'єктів рекреаційної інфраструктури відбувається інтенсивне використання водних ресурсів. Часто, проблемою є відведення стоків як великих санаторно-курортних комплексів, так і готелів та сільських зелених садіб, адже у багатьох туристичних дестинацій відсутні централізованих систем водовідведення. Дослідження кількісних та якісних змін підземних та поверхневих вод залишаються актуальними в контексті екологічної безпеки санаторно-курортних зон [5].

Санаторії, готелі та інші об'єкти туристично-рекреаційної інфраструктури використовують велику кількість електроенергії, більшу ніж в середньому місцеві жителі. Середньостатистична структура енергоспоживання готелю наступна: на опалення (40%), підігрів гарячої води (32%), кондиціонування (17%), приготування їжі (8%), освітлення (3%). Середньорічне споживання енергії на місяць у готелі (25215Мдж) більше, ніж в інших засобах тимчасового розміщення, таких, як хостел, що надає номер зі сніданком (14300Мдж), мотель (7132Мдж) і туристичну базу (6683Мдж) [6].

У районах будівництва та експлуатації санаторно-курортних комплексів спостерігається забруднення повітря (від автомобільних, залізничних і авіаперевезень) та гостро постає проблема твердих побутових відходів (їх утилізація і захоронення).

Так, в результаті значного збільшення кількості рекреантів (головним чином, за рахунок функціонування Сатанівського санаторно-курортного комплексу) актуалізувалась проблема захоронення твердих відходів у Сатанівській ОТГ (64% охоплення населення послугами з вивезення ТПВ), що потребує негайного розв'язання.

Як показує практика розвитку туризму західних країн, екологічні питання повинні бути інтегрованими в економічну сферу туристичної діяльності, не вимагається розробити такі економічні важелі, які б сприяли впровадженню інновацій в напрямку «екологізації» туристичної галузі загалом. При цьому не слід забувати, що реалізація намірів використовувати та підтримувати природні ресурси в доброму стані потребує визначення, прийняття і впровадження стандартів екологічного менеджменту і пропозицій щодо заходів оптимізації рекреаційного середовища туристичних дестинацій у випадках, коли є загроза деградації природного та культурного середовища [5].

Для вивчення та аналізу екологічних аспектів розвитку санаторно-курортного комплексу доцільно, на нашу думку, використовувати інформацію, систематизовану у вигляді екологічного паспорта – нормативно-технічного документа, що охоплює дані про стан навколишнього природного середовища по його складових: мінеральні, водні, земельні, лісові ресурси, атмосферне повітря, тваринний і рослинний світ, а також природно-заповідний фонд, стан поводження з відходами та ін..

Варто пам'ятати, що рекреаційну діяльність можна здійснювати в сучасних умовах у вигляді санаторно-курортних систем (зон). Така система виконує цільову функцію – вироблення комплексу туристичних послуг з метою задоволення потреб споживачів при розумному використанні туристичних ресурсів території та одночасній економічній і соціальній вигоді для суспільства. Залежно від спеціалізації туристичної діяльності виділяють такі основні типи СКЗ: пізнавальна, оздоровча, спортивна та лікувальна. Кожна з них має свою структуру, формується на певних видах рекреаційних ресурсів.

На основі мінеральних вод формуються переважно системи лікувального типу. Але у зв'язку з тим, що в сучасних умовах рекреанти не тільки лікуються, а й багато з них просто оздоровлюються, то й системи є лікувально-оздоровчими.

Системи лікувально-оздоровчого типу, як і будь-які територіально-рекреаційні системи, охоплюють групи галузей: основну (курортне господарство), виробниче обслуговування (будівництво, транспорт, постачання, сільське господарство та ін.), галузі, що постачають спеціалістів для курортного господарства (науково-дослідні галузі, органи управління курортами) [9, с. 21]. Основні галузі у лікувально-оздоровчих системах локалізовані у рекреаційних центрах, а всі інші перебувають в межах певних функціональних зон.

Рекреаційний район формується як «функціональна система взаємопов'язаних елементів території: населених пунктів, курортних комплексів та установ, штучних водойм, а також природних ландшафтів, які органічно входять до території району та використовуються для створення курортного середовища» [1]. До основних чинників їх виокремлення належать природно-ресурсна база, вигідне географічне положення, фактор територіального поділу праці, екологічний стан території, економічна конкурентоспроможність курортно-рекреаційної сфери.

М. Мироненко та І. Твердохлебов [8] виділяють такі ознаки санаторно-курортної зони:

- ✓ сформована на даний час рекреаційна спеціалізація і ступінь її розвитку;

- ✓ внутрішній структурно-територіальний взаємозв'язок рекреаційного обслуговування населення;
- ✓ рівень рекреаційної освоєності території;
- ✓ спільність проблем і перспектив розвитку окремих частин території з позиції рекреаційної галузі.

Поєднання територіально-рекреаційних систем однакової спеціалізації на певній території формує рекреаційний район. До таких належить і Гусятинсько-Сатанівський рекреаційний район, що сформувався на основі природних лікувальних ресурсів Західного Поділля. Він охоплює територію Гусятинського району Тернопільської області, Городоцького та Чемеровецького районів Хмельницької області. Його внутрішня територіальна організація формується двома центрами – селищами міського типу Гусятин і Сатанів, в яких уже сформувалися курорти, рядом рекреаційних пунктів та природно-антропогенними комплексами з певним рекреаційним навантаженням.

Гусятинсько-Сатанівський рекреаційний район входить до складу Подільського рекреаційного регіону, його площа – 3054 км². Гусятинсько-Сатанівський рекреаційний район характерний високою концентрацією природних та історико-культурних рекреаційних об'єктів.

Він сформувався на базі родовищ мінеральних вод, вони є головним лікувальним чинником. Їх використовують як для внутрішнього споживання, так і для ванн, і вони допомагають у лікуванні гастроентерологічних, урологічних захворювань, при порушенні обміну речовин. Інші туристичні ресурси (ландшафтні, кліматичні водні, історико-культурні та ін.) є додатковим чинником розвитку інших видів рекреації, які рекреанти використовують для заповнення вільного часу.

Розрахунки показали, що норма рекреаційного навантаження на територію рекреаційного району в літній період становить 126 осіб/км², а в зимовий – 50 осіб/км². Показники тривалості рекреаційного періоду для рекреаційного району дорівнюють у середньому для зимового періоду 105 днів, а для літнього – 123 дні. Середня тривалість перебування туриста у районі в 2014–2018 рр. становила 6,55 дня. За окремими розрахунками земельного кадастру, площа рекреаційної території в межах рекреаційного району становить 670 км² – 22% території району (аналогічний показник в Україні дорівнює 15%).

Ми розрахували рекреаційну місткість території Гусятинсько-Сатанівського рекреаційного району, тобто максимально допустиму кількість рекреантів на рік, обмежену показником рекреаційних навантажень. Улітку вона становить 1648,2 тис. осіб, а взимку – приблизно 562 тис. осіб. Зрозуміло, що цей показник сам собою не дає повної картини про розвиток туристично-рекреаційного господарства рекреаційного району. Його потрібно розглядати разом з інфраструктурним забезпеченням відповідної території. Але, маючи дані показники, ми можемо планувати розвиток рекреаційно-туристичної інфраструктури з дотриманням усіх екологічних та соціальних нормативів [3].

Територія курортів чітко структурована і розподілена на певні зони. Відповідно до вимог (стандартів) районного планування курортних територій виділяються наступні функціональні зони курортів [7]:

- ✓ курортна – для розміщення лікувально-оздоровчих закладів, центрів культурно-побутового обслуговування, а також закладів комунально-господарського обслуговування;
- ✓ захисних лісових насаджень, лісопарків і природних ландшафтів – для оздоровлення повітряного басейну, регулювання мікроклімату, водоохоронних функцій тощо;
- ✓ селитебна, для проживання постійного населення, обслуговуючого персоналу.

Оскільки дане зонування не враховує специфіку функціонування курортів різного профілю, а рекреаційне навантаження стосується не всіх функціональних зон, пропонуємо наступне функціональне зонування рекреаційного району:

1) зона оздоровчо-лікувальної рекреації – урбанізовані території, на яких розміщені санаторно-курортні заклади, курортні поліклініки, лікарні тощо, але зі значними зеленими насадженнями. Це основний екскурсійний простір головних центрів Гусятинсько-Сатанівського рекреаційного району. Тут зосереджені основні об'єкти туристичного сервісу, заклади розміщення та харчування населення, транспортні вузли рекреаційного району. Ця зона охоплює територію смт Сатанів, смт Гусятин та прилеглі території у радіусі 3–5 км (див. рис. 1);

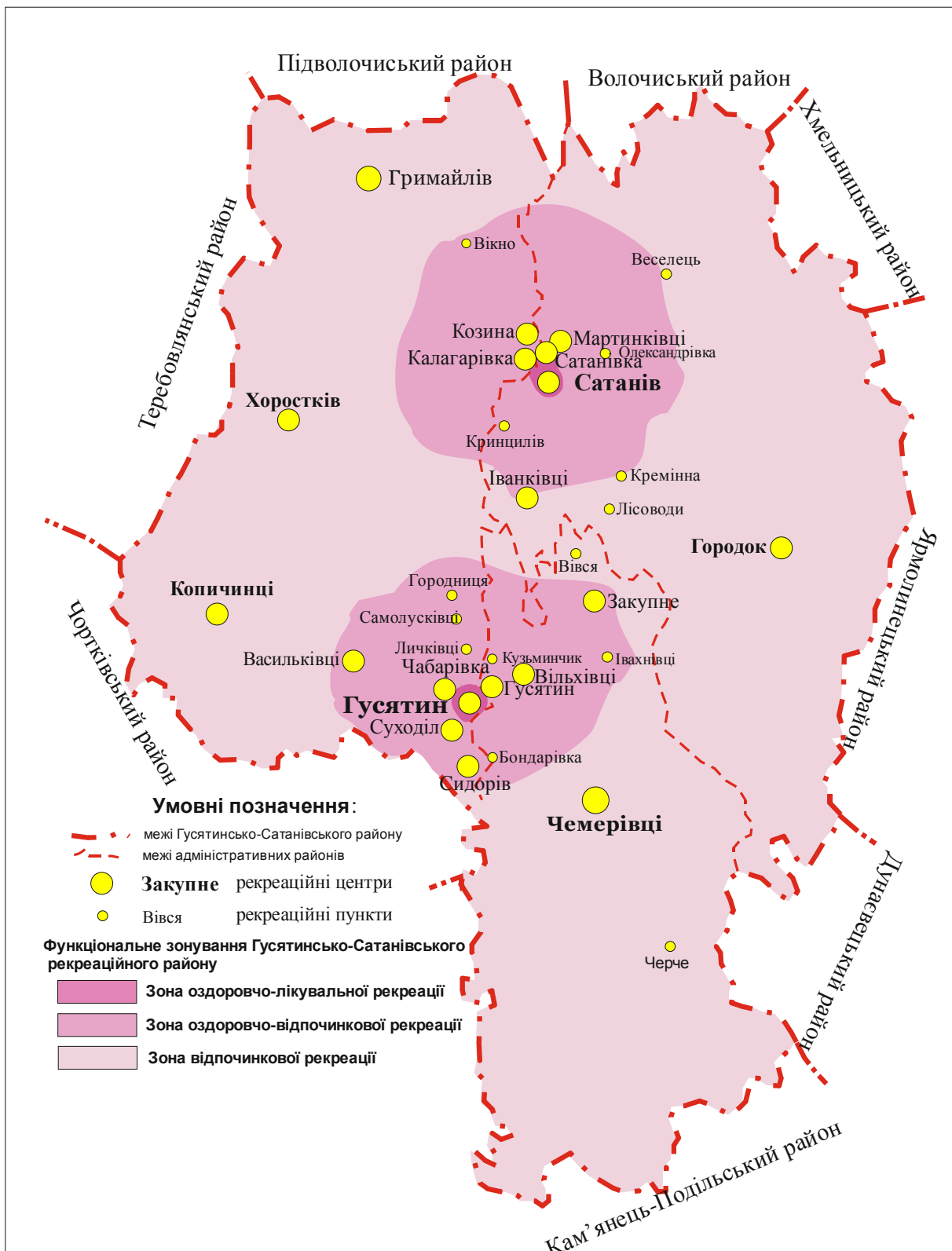

Рис. 1. Функціональне зонування території Гусятинсько-Сатанівського рекреаційного району.

2) зона оздоровчо-відпочинкової рекреації – природні території, облаштовані відповідним чином для забезпечення стійкості природних систем, виконують функції оздоровлення та відпочинку рекреантів. Тут розміщені основні об'єкти природоорієнтованих видів туризму (річкових сплавів, пішохідних мандрівок, ремеслярський туризм, спелеотуризм). Ця зона є перспективною для розвитку сільського зеленого туризму та туризму фольклорно-етнографічного напрямку. До цієї зони належать такі рекреаційні пункти, як: с. Мартинківці, с. Козина, с. Калагарівка, с. Кринцилів та ін., а також с. Сидорів, с. Васильківці, с. Бондарівка, с. Чабарівка, с. Городниця, с. Самолусківці, с. Суходіл, с. Личківці, с. Гусятин, с. Вільхівці, с. Кузьминчик, смт Закупне та прилеглі території (див. рис. 1.);

3) зона відпочинкової рекреації – природні території не облаштовані для масового відвідування та відпочинку, але які є складовою територіально-рекреаційної системи, головні їх

функції, оздоровлення властивостями повітряного басейну, мікроклімату, водного басейну тощо. До цієї зони належать насичені рекреаційно-туристичними ресурсами території, що порівняно рідко відвідують туристи. У Гусятинсько-Сатанівському рекреаційному районі зони відпочинкової рекреації основних рекреаційних центрів частково накладаються, створюючи тим самим більше рекреаційне навантаження на ці території (див. рис. 1).

Водночас у кожній зоні є свої функціональні підзони. Так, у зоні оздоровчо-лікувальної та оздоровчо-відпочинкової рекреації можуть бути виробничі заклади, складські приміщення, транспортні установи та ін., які забезпечують функціонування курортів чи санаторіїв.

Висновки. У зв'язку з територіальною приналежністю рекреаційного району до двох областей у його межах склалися дві санаторно-курортних зони – Гусятинська і Сатанівська, які, маючи подібні лікувально-рекреаційні ресурси, значно відрізняються і за рівнем розвитку, і за особливостями територіальної організації рекреаційної діяльності.

До основних екологічних загроз розвитку даних санаторно-курортних зон варто віднести значне антропогенне навантаження на територію, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характерів (через відсутність чи зношеність очисних споруд, неправильний збір та утилізацію твердих побутових відходів та ін.), нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів (мінеральні води, полоїди та ін.), погіршення екологічного стану водних басейнів та зниження якості води.

Література

1. Габчак Н. Курортно-рекреаційні зони Закарпаття: обґрунтування сутності та складових формувань / Н. Габчак // Вісник Львів. ун-ту. Серія : міжнародні відносини. – 2008. – Вип. 24. – С. 54–58.
2. Гірськолижний курорт «Буковель» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bukovel.com>.
3. Івануник В. О. Оцінка рекреаційно-туристичної атрактивності території (на прикладі Чернівецької області) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. геогр. наук : 11.00.11 / Віталій Олександрович Івануник. – Чернівці, 2009. – 20 с.
4. Коробейникова Я. С. Екологічні проблеми територій туристичних дестинацій [Текст] / Я. С. Коробейникова // Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування: наук.-техніч. журнал. – 2013. – № 1 (7). – С. 91–94.
5. Коробейникова Я. С., Мурава Ю. І. Інновації в туризмі в контексті збалансованого розвитку територій туристичних дестинацій / Я. С. Коробейникова, Ю. І. Мурава // Географія і туризм : наук. збірник / ред. кол. Я. Б. Олійник (відп. ред. та інші). – К. : Альтерпрес, 2013. – Вип.24. – С. 52–60.
6. Красовський Є. В. Аспекти енергозбереження у проектах готелів / Є. В. Красовський // Вестник Херсонского национального технического университета. – 2015. – № 1. – С. 173–179. – Режим доступу : URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdntu_2015_1_30.
7. Методические рекомендации по районной планировке курортных местностей в Украинской ССР. – К. : Будівельник, 1969. – 134 с.
8. Мироненко Н. С. Рекреаційна географія : [навч. посіб.] / Н. С. Мироненко, І. Т. Твердохлебов. – М. : вид-во МГУ, 1981. – 207 с.
9. Недашковская Н. Ю. Рекреационная система Советских Карпат / Н. Ю. Недашковская. – К. : Вища школа, 1983. – 117 с.
10. Слі Б. Інтеграція у галузеву політику питань збереження біологічного та ландшафтного різноманіття: розвиток екологічного туризму в Україні. [Текст] / Б. Слі // Збереження і моніторинг біологічного та ландшафтного різноманіття в Україні. – К. –2000. – С. 59–67.